АВЕНІТА

Дні пролітали сполоханими птицями і над лісом, що важко вгруз у землю зеленаво-сизим гранітом, і над кучугурами піску, що насипали їх вітри, відзначаючи одвічні шляхи свої через убогу деревлянську землю.

Тривогою просякло повітря, непокій ворушиться у вранішніх туманах та в вічній темряві, і нікуди од нього сховатись на неосяжно-просторій землі...

Тихої днини здавалося, що хтось ворожий причаївся в темних соснах, а буряної ночі з болотяних очеретів насувалися кошмари і важко давили на груди.

Відтоді, як порвано всі зв'язки з зовнішнім світом, Андрій Васильович втратив рівновагу. Його запалі сухотні груди точила повсякчас шашіль темної тривоги, тієї тривоги, що відчувають її пси, виючи ночами на нещастя.

Він спробував раз розвіяти ту тривогу, і в глушині лісу за садибою почав сам собі логічно доводити безпідставність свого непокою. Він ставив запитання і відповідав.

Він логікою загонив себе у куточки невиправданого розумом, та тривога не кидала його, і він перестрибував через усі логічні перепони.

Тоді шашіль непокою ще з більшою силою починала точити його хорі груди...

Андрій Васильович старанно крив свою тривогу од дружини, але розумів, що заховати непокою не можна, що він жив у його рухах, у його погляді, у тембрі голосу...

— Ну, чого ти смутний такий? — дивлячись йому в вічі, питала Сіма і насторожено очікувала відповіді.

Андрій Васильович одводив свій погляд убік і роблено байдуже говорив дружині:

— Не зважай на мене... Я просто трохи стомився... Погляд Сімин спалахував німим одчаєм, і вона мовчки

одходила до вікна, довго вдивлялась затуманеними очима в лісову далину, аж поки Андрій Васильович не виходив З кімнати і його кроки не затихали внизу на сходах.

Сіма ще з весни почала помічати, що її чоловік відмінився. Раніше він жартував і сміявся, любив розповідати вигадані смішні історії, а з того часу, як польська ватага забрала коні й коштовну колекцію насіння з лабораторії лугівничої станції, Андрій Васильович немов заліз у якусь шкаралупу, а іскорки сміху змінилися на затаєний непокій у погляді.

Він скупчено про щось думав, цілі години не виходив із своєї лабораторії, що разом правила йому і за кабінет, а виходячи на другий поверх до своєї квартири, не міг скинути машкари непокою. Він намагався насвистувати веселих мотивів та вдавати з себе безтурботну людину, йдучи нагору, та за десять кроків він забував про удавані веселощі, і настирливі думки шматували йому чоло глибокими зморшками.

Сіма занепокоєно стежила за своїм чоловіком, і їй здавалося, що в нього якесь горе, яке криє він од неї, і це гнітило Сіму гострим передчуттям нещастя, невідомого й неминучого, як смерть...

Дослідна лугівнича станція, що за директора її був Андрій Васильович Овчаренко, містилася на узліссі віковічного соснового бору, що перетинався тисячодесятинним болотяним лугом. Там, за широкою

смугою лугу, стояла синя стіна сосен, за нею село Болотівка, а посеред зеленого килима осоки та очерету де-не-де виблискувала розкиданими склянками річка Олениця. Там, за лісом, вона прорізала спокійним ланцетом піскові кучугури, потім тихо вливалася в болотяні лісові береги і нарешті тут поїла терпкою водою шорсткі трави здичавілого лугу.

Гостре листя очеретів і осоки закривали її води од стороннього ока, і здавалося, що не річка то, а окремі озерця, несполучені одно з одним. Грузькі болотяні береги не давали доступитися до води ні скотині, ні людям, і тільки в одному місці, де за старих часів стояв водяний млин, можна було перейти Оленицю через кладку та бродом перегнати худобу на пашу.

В куточку цього лугу під самим лісом от уже років з десять як вирізано невеликий шмат землі під лугівничу станцію. Квадратову площу лугу поділено на сотні правильних чотирикутників, на яких росли "чисті" культури лугових трав. Кожна дільничка мала свій відтінок, то вилискуючи темним зіллям болотяних рослин, то ніжно од-ливаючи матовим кольором закрасовілих колоскових варт.

Двір станції розташувався в одному кутку дослідного лугу, обгороджений високим частоколом, що нагадував городища часів Володимира Великого. Це враження збільшувалося од лісової дичавини, що насувалася з півночі, та первісного ландшафту — з півдня, з задуман о-спокійними полотнищами далекого бору та з обрієм, розкраяним синьо-димними списами сосен. Там, на лугах, бродили колись дикі тури та олені, а тепер жують жуйку статечні корови та спокійні коні, що їхній рід давно розтринькав свій дикий темперамент у понадсильній рабській роботі...

В одному кінці двору містяться господарські будівлі, а коло високих воріт — двоповерховий дерев'яний дім із глухою надвірною стіною. Видимо, дворище припасовувалося про різні випадки, що могли

трапитись в цих глухих хащах, уславлених на всю Україну їхнім класичним злодійством.

Андрій Васильович зійшов униз хисткими східцями і відчинив двері в лабораторію. На нього війнуло звичними запахами сухих трав, давно незмітаного пилу та якихось невідомих хімікалів, колись розлитих тут невправними практикантами.

Перші хвилі революції вимили із станції численну агрономічну молодь; службовці, не одержуючи платні, розбрелися хто куди, й нарешті за частоколом станційного двору лишилося троє людей, що фактично трималися тут без жодної підмоги зовні, обдерті й голодні.

Якась сила, що володіє творцями й будівниками, та сила, що веде людей на страту й тортури за діла рук своїх, примушувала сидіти тут і хорого на сухоти Овчаренка, і дебелого атлета Сомка, і рум'янолицю Сіму.

Сомко потрапив на цю станцію як практикант, але останніми часами, крім наукової роботи, якій віддався він із захопленням неофіта, йому доводилося доглядати і Буланого — єдину коняку станції, і рубати дрова, і справляти багато інших господарських обов'язків. Від допомоги Андрія Васильовича Сомко категорично відмовився. Яка там допомога з хорої людини!

Та й не яка там робота тепер на станції. Десятки корів та коней розібрали численні озброєні ватаги, а руйнацію закінчили польські війська, забравши навіть засівний матеріал годувати коні. Тепер уже нічого цікавого не було тут, окрім хіба двадцяти десятин лугу, що муляв очі болотівцям...

Овчаренко, зціпивши зуби, дивився на руйнацію станції, Що повстала його руками, ціною сотень днів упертої по-надсильної праці,

що така легка здається, з боку глядячи, а насправді така неймовірно важка й виснажлива.

Об обіді Андрій Васильович ішов нагору і, намагаючись не дивитися у вічі дружині, мив руки, пригладжував волосся. Він сідав до столу, старанно заховуючи свої таємні думки.

Од страв надто одгонило вареним зіллям, бо зіллям надолужується м'ясо та жири, але Андрій Васильович не зважає на смак обіду. Він їсть механічно, з обов'язку, а не із справжньої потреби, він їсть, доки є фізична змога їсти, бо в цьому його порятунок і тільки через це хороба ще не звалила його з ніг.

Надто тепер, коли непокій забирав багато нервової сили, йому треба було їсти якомога більше, бо відчував він, що організм піддається і кашель щодалі частіше душить його.

— А ти помічаєш, що сьогодні у нас у борщі сало? — спитала тоном дбайливої господині Сіма.

— Так... сало... помітив...— збрехав Андрій Васильович і, піднявши голову од тарілки, пильно подивився на дружину. В очах йому промайнуло бажання щось сказати, але він похапливо знов нахилився над тарілкою. Андрій Васильович злякався, що слова можуть зрадити його і Сіма все зрозуміє.

Молода жінка ніяково мовчала.

Вони вже два роки як одружились, і Сіма й досі порівнювала чоловіка із своїм батьком, що був професор університету і так само, в періоди напруженої наукової роботи, мало й нехотя розмовляв, скупчено думаючи свої думки.

"Певно, Андрій заглибився у свою дисертацію",— думала Сіма, і в цій думці знаходила заспокоєння, хоч і знала, що час не такий, щоб думати про дисертації.

— Сімо,— несподівано звернувся до неї Андрій Васильович,— ти не думаєш поїхати до мами?

— До мами? — здивовано перепитала Сіма.— Чого це тобі спало на думку?

— Я ж знаю, що ви з мамою давно не бачилися...

За два роки життя в цій глушині Сімі довелося тільки тричі виїздити на широкий світ, та й то в повітове поліське місто. До того міста треба було їхати в брудній теплушці верстов з п'ятдесят, а до залізничої станції двадцять п'ять верстов трястися по розбитих лісових дорогах. В ті поїздки вона особливо гостро відчувала себе похованою в глухій дичавині, і тепер, коли чоловік нагадав ій про подорож до столиці, вона ожила.

— Ти ж знаєш, що я ніколи не відмовляюсь поїхати до мами...— потупивши очі, відказала Сіма і раптом відчула якесь підсвідоме занепокоєння, що швидко ширилося, охоплюючи її. Вона підійшла до чоловіка й пригорнулася.

— Андрію, мені чогось страшно...

— Чого страшно? Дурненька ти... Хе-хе-хе! — роблено засміявся Андрій Васильович, і йому одразу зробилося болюче соромно за свою брехню й роблений сміх.

— Не знаю... Чогось так страшно!..

Сіма щільніше притиснулася до чоловіка і благально зазирнула йому в вічі.

— Андрусю! їдьмо разом!

Цього Андрій Васильович не сподівався і до такого повороту справи не був готовий. Він холодно одхилив дружину, промимрив щось невиразне й похапцем, немов тікаючи од переслідувача, пішов до дверей.

— Андрію! — з одчаєм у голосі гукнула Сіма.— Ти ж нічого мені не сказав!

Андрій Васильович зупинився коло дверей, немов захищаючись од нападу.

— Не можу я їхати, Сімо, у мене справи... Боячись, що Сіма може затримати його ще якимось

несподіваним запитанням, він швидко подався до своєї лабораторії. Там, у товаристві з мовчазним Сомком, він ховався од запитань дружини, що так мучили його і примушували брехати.

— Ну, що, як? — кинув Сомкові своє стереотипне запитання Овчаренко. Це запитання мало вже за собою традицію і вважалося за обов'язкове при зустрічі директора станції з його помічником.

Андрій Васильович сподівався почути не менш звичне: "Та нічого, Андрію Васильовичу, все гаразд", але Сомко на цей раз зрадив традицію. Він повернувся од столу й коротко промовив:

— Погано.

Андрій Васильович пройшовся разів кілька по просторій кімнаті, невідомо для чого помацав сухий колосок на стіні і знову спитав:

— А що?

— Нахваляються...

Вони розуміли один одного з півслова, як то буває з людьми, що довго живуть укупі.

Сомко нахилився над столом коло вікна і вставив затвора в рушницю. Потім він підняв її вгору і кілька разів клацнув бойком.

— Справна,— проказав він уголос свою думку і, висунувши шухляду з столу, витяг звідти обріз гвинтівки.

— Сволочі,— оголосив він другу свою думку, оглядаючи обріза. Заклавши патрона, він спробував викинути його. Екстрактор працював як слід.

— Вам, Андрію Васильовичу,— обріз, а я візьму гвинтівку,— безапеляційно заявив Сомко і пояснив: — В разі потреби я можу й прикладом орудувати...

Овчаренко знав, що Сомко не дуже покладається на його бойові здатності, але це не ображало, а більше тішило Андрія Васильовича. Од мужньої постаті Сомкової на нього віяло тим невиразним теплом, що відчувають його діти, стоячи в моменти небезпеки за батьковою спиною.

— Ви ж, Грицю, наш главковерх! — пожартував Андрій Васильович. Він, за давньою звичкою, називав свого помічника не інакше, як Грицем.

Сомко заховав рушницю й обріз під стіл, сів на стільці, розкинувши ноги в драних солдатських черевиках і обмотках.

— Я сидітиму на горищі. Звідти можна обстрілювати і двір, і поза двором... Ви заляжете на балконі, але його треба неодмінно обікласти цеглою...

— Та я й так не боюсь... В пітьмі не влучать...— Андрій Васильович замислився. Він думав про дружину.— От коли б Серафиму Сергіївну випровадити звідси!

— Це можна хоч сьогодні. Я попрошу лісника Хведота, він одвезе на станцію... А одправити її треба...

— Треба то треба, та вона не хоче їхати...

— То їдьте й ви з нею!

— Як ви, Грицю, не розумієте! Коли ж дізнаються селяни, що я виїхав, тож вся справа пропаде! — Овчаренко з досадою знизав плечима.

— Та хай вже пропадає справа, аніж живі люди,— гостро промовив Сомко і повернувся до вікна. Через хвилю він пожалкував за свої слова, поглянувши на Андрія Васильовича. Той стояв з прибитим виглядом людини, що втрачає останню підтримку.

— Ну, годі, Андрію Васильовичу! Я сказав дурницю, а ви турбуєтесь... Ви б, той... умовили б Серафиму Сергіївну їхати звідси...

— Навряд чи вона згодиться, але я спробую ще раз...— Овчаренко вийшов з лабораторії.

Йдучи на другий поверх, Андрій Васильович придумав мотиви, що він їх висуне, доводячи потребу Сіминого від'їзду. Ці мотиви мусять бути такі, щоб Сіма не сполошилася і згодилася б на від'їзд. Щоправда, він мало вірив у те, що йому пощастить умовити дружину. Сіма вже за обідом виявила ознаки неясного занепокоєння. Знаючи її, Андрій Васильович готувався й до гіршого: щиро розповісти їй усе.

От уже й останній щабель сходів, і Овчаренко, зупинившись, замислився. Він раптом розгубив усі придумані слова і не знав тепер, з чого ж почать умовляти Сіму.

Постоявши з півхвилі, він потер лоба, як роблять люди, щось забувши, потім махнув безнадійно рукою і відчинив двері у вітальню.

В першій кімнаті нікого не було, хоч Сіма й мала звичай по обіді сидіти тут, справляючи свої нескладні господарські обов'язки або працюючи над насінням з великою лупою. Останні місяці вона стала гарною помічницею своєму чоловікові, виконуючи різні ботанічно-лабораторні роботи за вказівками Андрія Васильовича.

Нікого не зустрівши в першій кімнаті, Овчаренко пройшов через вітальню і відчинив двері спочивальні. Раптом йому неприємно залоскотало в грудях: з кутка, де стояло Сімине ліжко, чулось приглушене ридання. Андрій Васильович підійшов ближче і побачив дружину, що лежала на ліжку, закривши голову подушкою і здригаючись усім тілом. Вона, видимо, боялась, щоб хто не почув, і руки, в надмірній боротьбі з собою, в корчах вп'ялися в ковдру, як у смертельно раненої людини.

Андрій Васильович остовпів. Він уперше бачив свою дружину в такому стані.

— Сімо! Що з тобою? — спитав він тихо, поклавши їй руку на плече.

Сіма підхопилася, немов її хто стьобнув батогом. Сльози їй рясно текли по обличчю, а підборіддя нервово тремтіло.

— Та... це я так... ти не звертай уваги...— ледве чутно промовила вона, витираючи сльози.

Та коли Андрій Васильович присів на край ліжка, Сіма, припавши до його плеча, не стримуючись, заплакала, як хора дитина.

Ти не турбуйся... це я так...— говорила вона. Андрій Васильович приголубив дружину і, коли вона трохи заспокоїлася, спитав: Сімо, чого ти плачеш? Та це я так...

— Ні, ти скажи одверто, не криючись, чого ти плачеш?

— Я боюся...

Не знати чому од цих слів холодок пробіг по чоловіковій спині, але він опанував себе й ніжно погладив дружину по голові.

— Сімо, ти не плач. Страшного нічого нема. Ти просто в мене дурненька дівчинка, і тому боїшся! Ти поїдеш сьогодні з лісником Хведотом на станцію, а звідти до мами... Я ж приїду до тебе тижнів через два...

Спокійні слова Андрія Васильовича заспокоїли жінку. Вона втерла сльози, встала з ліжка і підійшла до вікна, як то завжди чомусь робила, серйозно розмовляючи з чоловіком.

Вона довго дивилась на різнотонні чотирикутники спробних засівів, на широку площину лугу, закуту в темно-зелене коло соснового бору, на білу маківку болотівської церкви, що випиналася між далеких сосен, немов нагадуючи, що десь ще живуть люди і за темним лісом, і за пошматованою очеретами річкою...

Андрій Васильович не зводив з дружини очей і думав своє. Думка за думкою зліталися до того місця в житті його, що відзначено словом "авеніта".

Це він вигадав таке слово, взявши латинський пень, щоб назвати чудесну траву, кілька насінин якої вісім років тому привезли Овчаренкові з далекої південної країни.

Про цю траву розповідали, що вона однаково пишно росте і по багнистих болотах, і по сипких пісках, даючи нечувані врожаї трави й насіння. Сім років над акліматизацією рослини довели чудесні властивості її, і Андрієві Васильовичу пощастило з кількох насінин розвести її стільки, що цього року він засіяв авенітою п'ять ділянок. Він мріяв, що наступного року її вже сіятимуть кілька культурних господарств, а через десяток років вона дасть змогу господарювати на таких землях, де до цього часу не росли навіть бур'яни. Він годинами вираховував ступінь піднесення сільського господарства країни од авеніти і цілими днями ходив, напоєний радощами творчості.

Цього року, висіявши якмога більше насіння, він залишив тільки невелику кількість його в запасі, а коли запаси забрало військо коням, у Овчаренка лишилася тільки надія на врожай.

— Андрію, я нікуди без тебе не поїду, так собі й знай!

Ці слова промовила Сіма з таким притиском, що заперечення застряли в горлі, і Андрій Васильович тільки докірливо розвів руками.

— Але ж ти виїдеш тільки на два тижні раніше мене! — з одчаєм сказав він нарешті.

— Я пожду тебе ці два тижні...

— Сімо, ми ж із Сомком завжди можемо втекти!..

— Я теж можу втекти...

Андрій Васильович устав і пройшовся по кімнаті. Він прибирав спробу довести жінці потребу її від'їзду, хоч вже й не ждав успіху.

— Сімо, лишатися тут небезпечно... Бандити нахваляються на нас напасти... Болотівці їм потай співчувають. Ми з Сомком маємо рушниці і можемо втекти, коли треба буде...

— Я теж маю зброю і втечу, коли треба буде.

У Сіми справді була дрібнокаліберна дробова дубельтівка, з якою вона полювала качок і валюшнів.

Останні слова Сімині обеззброїли Андрія Васильовича, і він уже не намагався щось доводити. Він сидів тепер, дивлячись у підлогу.

"А може, й справді кинути все і тікати звідси, поки не пізно? — промайнула в його панічна думка, але швидко її витиснула друга: але ж тоді загине авеніта, загине восьмирічна робота над нею, загине можливість втілити в життя її вирахунки, що він робив, ті вирахунки, що поїли його життя радощами і рушили його, сухотливого, у всій цій каторжній роботі..."

Одна по одній проходили в його уяві вимріяні картини застелених буйним зеленим руном сипких пісків, укритих соковитою поживною травою шорстких осокових боліт, що на них досі рясно родили лише злидні та убозтво...

Ні, він не кине авеніти на поталу!

І коли певність досягла найвищого рівня, вагання починали підточувати її тоненькими струмочками, як вода підточує цукор.

"А може, то все дурниці? Хіба він, Андрій Васильович Овчаренко, користатиметься з того багатства, що дасть його авеніта країні? І яке право має він ставити під загрозу молоде Сімине життя, що самовіддано не кидає його в небезпеці?"

І коли струмки зневіри загрожували вже завалити гору його твердості, уяву заступала інша картина...

...Вони кидають сьогодні цю дичавину і їдуть до залізниці, захопивши своє убоге манаття... Другого ж дня селяни приженуть сюди череду і вщент витолочуть виплекані трави.

Восьми років роботи — як не було! Вісім найкращих молодих років праці — за хвилину вагання! Геть вагання!

У кволому тілі Овчаренковому прокинулись усі сили, що тисячоліттями гнали творців і будівників на подвиг, і ті сили перемогли. Він підвів голову й подивився Сімі у вічі. Тепер в його погляді була і ніжність до самовідданої жінки, і крицева незламана непохитність мужнього солдата.

— Ну, ми ще про це поговоримо,— сказав Андрій Васильович з лагідною посмішкою, і од цієї лагідної й щирої посмішки, першої за довгий час, Сімі стало тепло й радісно, немов вона знайшла щось рідне, давно загублене.

Сходячи вниз до лабораторії, Андрій Васильович відчув, що його душевний стан виразно відмінився. Непокій, що шарпав його місяцями, тривога, що ходила за ним, як тінь, худись о дійшли, а натомість стало усвідомлення небезпеки й урівноважена певність людини, якій нема чого вже брехати і вона може дозволити собі велику розкіш — говорити тільки правду.

З лабораторії Овчаренко пішов на дільниці оглянути авеніту. Він любовно гладив її колоски, намагаючись визначити ступінь стиглості зерна, коли почув за плечима голос Сомка:

— Що, Андрію Васильовичу, як?

— Днів з десять ще треба чекати, коли дощів не трапиться... А то й більше...

Уважно оглянувши траву, агрономи мовчки пішли до станційного дворища. Тільки в лабораторії, взявшись до роботи, Овчаренко заговорив:

— Як ви, Грицю, думаєте, вдень вони не нападуть?

— Яв тому певен... Вдень ми їх можемо пізнати, а цього вони бояться, бо невідомо, що буде завтра...

Знову замовкли. Тільки й чути було шелест паперу, що в нього закладають рослини для сушіння, та час од часу кашляв Овчаренко. Обидва упорядковували гербаріум та зразки трав, що ними закладено й столи, і полиці. Зразки стояли і просто в кутках, і на стінах, старанно примоцьовані дротом до картонних аркушів. Тут можна було побачити всю різноманітну безліч трав, що коло їхнього поліпшення працювала станція.

— Серафима Сергіївна одмовилася їхати сама...

— Чого?

— Каже, що без мене вона нікуди не поїде.

Ці слова Андрія Васильовича Сомко зрозумів як делікатний натяк.

— Що ж, Андрію Васильовичу, їдьте, а я залишусь тут,— сказав він просто.

— Не говоріть дурниць. Коли я поїду, то примушу й вас їхати... Бо коли б ви й залишилися, то з того ніякої користі не було б,— станцію без мене розграбують вже не бандити, а селяни... Ви ж розумієте, що моя скромна особа є стримувальним моментом...

Овчаренко говорив це небезпідставно. Він був майже з усіма селянами добре знайомий, і тому вони не могли зважитися на відвертий розгром немилої їм станції, що займала такий хороший шмат лугу. Сомкові цього не треба було й доводити, бо він добре знав, що досить поїхати звідси "начальникові", як станцію знищать серед білого дня.

— Серафима Сергіївна каже, що вона теж має зброю і може не згірш нас боротись...

— Це той дробовичок? — з посмішкою спитав Сомко.

— Атож...

В сторожкій тиші лабораторії чути було, як кожен з них глибоко зітхав, перериваючи біг своїх думок.

— А що, Андрію Васильовичу, чи не кинути нам усю цю музику, га? — викинув у словах свої сумніви Сомко і насторожено дивився на Овчаренка.

— Не можна, Грицю,— просто відказав Овчаренко.— Зберемо насіння авеніти і тоді на всі чотири вітри.

— А зберемо, слово чесне зберемо! — з молодечим захватом вигукнув Сомко, і йому стало сором за свої сумніви.

Вечір потроху обволікав синьою млою нагріті червневим сонцем дерева й розповзався довгими химерними тінями, вкриваючи луки тонкою повстю туману.

З далекої Болотівки розітнувся церковний дзвін і хряскнув у болоті між комишами тисячами брязкучих відлунків.

Сомко й Овчаренко вийшли з лабораторії. Сомко обійшов увесь двір і хазяйським оком оглянув його.

Він уже два роки працює на цій станції, і вона здається йому за щось своє й рідне. Так колись він доглядав батьківського господарства, та з того часу, як помер батько, а господарство пішло димом під ворожим обстрілом, він залишився сам-один на світі, і ця станція стала йому за рідну оселю.

Напоївши Буланого, Сомко пішов до Овчаренків і застав їх за жвавою розмовою.

— Це не вигадка, Сімо, Гриць сьогодні був у Болотівці на базарі і чув, як Рябий нахвалявся... Та от і Гриць!

— Ну, а селяни що? — спитала Сіма вже Гриця.

— Селяни мовчать, але, видимо, співчувають... Самі вони не підуть, а коли хто почне, ну тоді вже залюбки...

— А банда Рябого велика?

— Кажуть, чоловіка шість, не більше. Але ж на селі ніякої влади, і можна робити що завгодно...

Всі замислились і мовчали. Порушив мовчанку Сомко:

— Я оце думаю, що треба умовитись...

— Про віщо?

— Та щоб вартувати, а то ще ненароком наскочать...

По селах ще була каламутна селянська стихія, неприборкана державними нормами. Хвиля за хвилею проходили цим краєм озброєні ватаги, руйнуючи ті натяки на державну владу, що встановили, вірніше, намагалися встановити попередники. Десятки разів відбувалися зміни, і це привчило селян дивитися на всяку озброєну людину як на джерело державної влади, до того ж влади недовговічної. Село замкнуло коло своїх інтересів сільською околицею, і Боло-тівка, що була не гірша за інші села, мало цікавилася велетенською визвольною боротьбою, звернувши всю свою увагу на той клапоть лугу, що належав лугівничій станції. Чи буде він коли болотівським чи ні? І кому саме з того лугу наріжуть сіножать?

Знищити станцію селяни не наважалися, бо там сидів "хороший чоловік" Овчаренко, а от коли б злодюжка Рябий це зробив, то вони б не заперечували...

— Ви, Грицю, ночуєте сьогодні тут, а я піду вартувати... Пройти до нас з села можна тільки через Водяний Млин та стежкою вздовж дренажної канави, через Зелене болото... За тією стежкою і треба доглядати...

— Ні, сьогодні я піду. Там треба викопати секрета... Стріляти звідти не можна, щоб не догадалися і другий раз не пішли якимось іншим шляхом...

Умовились, що коли Гриць помітить кого, він негайно біжить навпростець до станції, щоб оборонятися гуртом з будинку.

— Патрони для дробовичка перезарядіть на картеч,— кинув Сомко, виходячи з кімнати з рушницею під пахвою.

Андрій Васильович позамикав двері і вдвох із Сімою почав перезаряджувати патрони.

— Андрію, а може б, ми кинули все це та тікали б до міста? Га? — Сіма з надією подивилася у вічі чоловікові,— ти ж і так кашляєш, а тут ще такі турботи й небезпека...

Андрій Васильович довго мовчав, з притиском забиваючи патрони клейтухами. Тільки коли з півста їх лежали готові, він заговорив, відповідаючи настороженій Сімі.

— Втекти можна... Це зробити найлегше... Можна хоч зараз покликати Гриця й рушати. Так.

Овчаренко замовк, підійшов до дружини й обняв її за стан.

— Так. Це зробити легко. Але які наслідки такої втечі? Ми кинемо на поталу наслідки восьмирічної напруженої праці. Ми кинемо на руйнацію те, на що витрачено стільки енергії та коштів... Хай ті кошти не мої, а державні, хай моя праця оплачена тою ж таки державою, та чи виправдана вона?

На останніх словах Андрій Васильович зробив наголос. Він тепер одійшов убік од Сіми і допитливо дивився на неї.

— Так. Моя праця не ви-прав-да-на! Бо ж не в ім'я своєї місячної платні я отут сидів, не з дрібненької пихи називатися директором станції, а з якихось інших міркувань! Якась інша сила примушувала мене сидіти в оцьому закуткові, без культурного товариства, з сухотами без лікарської допомоги! І хто знає, може, це моя остання робота, остання можливість виправдати себе, виправдати своє життя...

Каганець почав надто смердіти, і Сіма потушила його. Схвильований голос Андрія Васильовича немов дзвінкіше лунав тепер у пітьмі, а слова падали важкими олив'янйми кулями.

Знадвору зоряна ніч цідила скупе своє світло і жоден звук не долітав звідти.

— Авеніта — от моє виправдання! Це мій папіл орт сумлінного працівника! Нехай інша моя праця гине, але я нікому не віддам авеніти!

Він зайшовся довгим сухим кашлем. Це з ним бувало завжди за сильних нервових зворушень.

— Скажемо, ми втекли. І що ж? Завтра ж наші ділянки випасуть скотиною і од авеніти не лишиться й сліду, навіть кількох насінин! А коли все вгамується, кожен може кинути мені у вічі, що я вісім років байдикував на станції й дурив суспільство своєю мітичною авенітою і, як шахрай, розтринькавши гроші, симулює пожежу, щоб замести сліди свого злочину, так і я, наперед знаючи до чого призведе моя втеча...

Андрій Васильович знову закашлявся й довго не міг угамувати кашлю, а коли заспокоївся — сидів тихо, не ворушачись.

Між двома людьми боролися дві сили, такі різні і ворожі. Після довгої мовчанки Сіма перша порушила тишу:

— Хоч би трохи залишилося насіння...— із жалем промовила вона.

— Так. Коли б залишилися запаси насіння,— то інша справа. Я згодився б тоді кинути все...

Розмову перебив легенький стук у двері. Сіма й Андрій Васильович насторожились.

— Хто там?

— Це я, пустіть...— почувся за дверима Сомків голос. Гриць тихо прослизнув у кімнату і замкнув за собою двері.

— Ідуть...— прошепотів він.

— Багато?

— їх п'ятеро чи шестеро... З рушницями... Ви, Андрію Васильовичу, лягайте на балконі, а я полізу на горище... Серафимо Сергіївно, ви сюди до вікна... Стріляйте по тінях. Спочатку я спитаю, хто й чого...

Сомко поспішав. Розпорядившись, він подався в коридор, звідки по драбині можна було дістатись на горище. Його нервовість передалася й іншим, і Сомко це помітив. Вже з пітьми коридору він, підбадьорюючи, сказав:

— Боятись нема чого... Вони хоробрі, нападаючи на беззбройних. До опору вони не звикли...

Притишені кроки Сомкові незабаром почулися на горищі, де він приготував у гонтовому даху дірки, щоб крізь них стріляти.

Сіма поклала свою дубельтівку на лутку і, сидячи на табуретці, вдивлялась у нічну темряву. Андрій Васильович вийшов на балкон і ліг там з обрізом в руках.

Будинок причаївся й чекав ворога. Десь у траві вистукував цвіркун свою нескладну мелодію, на болоті квакали немов спросоння жаби, та час од часу з стайні чулося легеньке іржання Буланого.

Ліс навколо стояв мовчазним чорним муром і після денної спеки дихав терпкими пахощами смоли та грибною вогкістю.

З горища Сомко вдивлявся в зоряну темряву, але нічого не було видно. На землі немов хто розлив чорнило й затопив ним і кущі, і дерева, і луг навколо станції. Тільки невеличка прогалявина перед Сомковими очима, саме з того боку, звідки можна було чекати на ворога, не була затоплена чорними тінями.

Висунувши рушницю в дірку, Сомко напружено чекав. Раптом на краю освітленої галявини промайнула людська постать, а за нею ще кілька. Тіні швидко зникли в кущах, і ніщо більше не порушувало спокою.

"Певне, кущами хотять непомітно підійти до воріт",— подумав Сомко і в цю ж мить побачив дві постаті, що вийшли з кущів коло самого двору.

— Хто йде?! — запитав Сомко, коли тіні наблизились до воріт.

Постаті зупинилися. Чути було, як клацнули затвори і хтось неохоче відповів:

— Свої...

— Стій! Стріляти буду!

У відповідь почулася брудна лайка, і постріл розлігся тисячами лун навколо. Сумнівів більше не було: прийшов Рябий.

З Сомка був непоганий стрілець, та тут йому зрадило око. Хоч як не цілився він, та після його пострілу тіні подалися в пітьму кущів, видимо, без жодної шкоди.

Андрій Васильович і Сіма не стріляли. Напад був не з їхнього боку. Тільки руки міцніш притисли зброю та серця забилися швидше.

Бандити, наскочивши на опір коло воріт, ухвалили, видимо, обстріляти будинок станції з протилежного боку, бо невдовзі почулися постріли з-за паркану, і кілька куль ударилося об стіну та дзенькнуло по залізній обшивці даху. Тепер настала черга Андрія Васильовича. Він вибрав саме те місце, відкіля одсвічувалися спалахи пострілів, і вибухнув із свого обріза. За першим пострілом його охопив захват бою, добре відомий усім, хто збройно стикався з ворогами. Він стріляв тепер, випускаючи кулю за кулею, а з горища його підтримував Сомко.

Сіма, зціпивши зуби й міцно тримаючи дубельтівку напоготові, здригалася при кожному пострілі, але сама не могла стріляти, бо її вікно виходило не в бік ворога.

Через якийсь час Сомко зліз із горища й рачки підповз до Андрія Васильовича.

— Вони засіли в канаві, і наші постріли їм не шкодять... Киньте стріляти...— промовив він тихо, беручи Овчаренка за плече.

Андрій Васильович поклав розпеченого обріза на підлогу.

— А що ж робити?

— Я вийду з хати й обійду їх з тилу...

— Киньте це... Вони помітять...

— Ні чорта не помітять... Як почуєте мої постріли з лісу ліворуч, стріляйте тоді он в ті кущі... Вони, певне, тікатимуть через них...

Андрій Васильович більше не заперечував. Гриць говорив так безапеляційно, що в Овчаренка не вистачало сміливості заперечувати.

Сомко рачки одповз з балкона в кімнату, бо кулі безперестанку сипалися на будинок. Напасники, видимо, мали досить набоїв.

— Серафимо Сергіївно, ви будете стріляти он по тих кущах, як почуєте, що вони перейдуть із свого теперішнього місця...

Сіма тільки мовчки кивнула головою. Андрій Васильович, заклавши у свій обріз нову обойму, насторожився.

Сомко виконав свій план блискуче. Через хвилину з лісу почалася часта стрілянина.

По пострілах можна було зрозуміти, що бандити обернули огонь в ліс, але незабаром вони стріляли вже в кущах праворуч. Це покликало до роботи і Сімину дубельтівку, і Овчаренків обріз, та не надовго.

За чверть години стрілянина ущухла, і тільки десь далеко на болоті напасники висаджували в повітря постріл за пострілом, видимо, спересердя од невдачі.

Коли все ущухло, Андрій Васильович устав і підійшов до Сіми.

— Мені треба плече перев'язати... Шкрябнула гемонська куля.

Сіма занепокоєно заметушилася. В пітьмі вона намацала чоловікове плече, і руки її відчули липку масу.

— Тебе поранено? — з жахом спитала вона.

— Трохи... Ти не турбуйся...

Поки Сіма світила каганця та відшукувала матеріал для перев'язки, прийшов і Сомко. Він задоволено потирав руки.

— Провів аж до стежки... Одного понесли на руках. А що у вас? — запитав він Андрія Васильовича.

— Та дряпнули трохи...

Куля навиліт пробила м'яз на плечі понад дужкою, не зачепивши кістки. Сіма забинтувала плече, як уміла. Руку довелося взяти на перев'язь, бо рана давалася взнаки.

Коротка літня ніч тліла на сході рожевими вогнями, раніш ніж згоріти в сонячному полум'ї ранку.

Шмаття ранкового туману заплуталося в соснах і залягло в долині, аж поки байдуже і величне сонце до краю не висушило спопелілої ночі. День підносився над землею невмолимий, як смерть, і спроквола оглядав сліди нічного бою.

Андрія поклали спати, а Сомко й Сіма умовилися спочивати по черзі.

— Треба бути напоготові. Ми перемогли цієї ночі, але бандити так нас не кинуть...

Сховавши обріза під сорочку, Сомко пішов оглядати двір, його підозріння, що бандити лежали в канаві, справдилися — трава була зім'ята і накидано багато вистріляних гільз. Тут же на траві Сомко помітив і велику пляму згуслої крові.

Повернувшись з обходу, Сомко сказав Сімі:

— Ви лягайте відпочиньте, а я обкладу балкона цеглою... Балкон — то наша найвигідніша позиція...

Впоравшись, він збудив Сіму.

— Я піду на село. Набоїв у нас залишилося мало... Треба дістати...— сказав Сомко.

Набоїв справді залишилося небагато. Дістати їх можна було тільки вимінявши на борошно.

— Десять фунтів залишу, а на остачу виміняю з сотню, а може, й дві патронів...

— Гаразд,— згодилася Сіма,— аби Андрієві вистачило хліба, а ми якось обійдемось...

Сомко на знак згоди кивнув головою й подався вниз.

Сіма залишилася одна коло пораненого чоловіка, що стогнав і метався у сні. Хвилини потяглися довгі й томливі.

Вона то вставала, щоб перевірити засув дверей, то виглядала у відчинене вікно на безлюдну пустелю лугу й лісу, і коли їй ввижалося, що хтось там порушує безлюддя, Сіма хапалася за рушницю і хвилинами, не рухаючись, притаївши дихання, вдивлялася в підозріле місце.

"Що буде з її чоловіком і що станеться з нею?" — турбувала її думка, і те, на що пристала вона розумом за доказами Андрієвими, виходило од неї, відтиснуте чуттям.

Що з того, що Андрій виправдає своє життя ціною цього ж життя? Яка радість йому і їй од того виправдання?

Ні, вона буде домагатися, щоб вони негайно їхали звідси, тим більше що Андрієві потрібна лікарська допомога. Його ж бо ніхто тепер не насмілиться обвинувачувати в тому, Що він не захотів захистити діло своїх рук, бо збанкрутував...

Андрій Васильович нарешті заспокоївся. Його змарніле обличчя вкрилося довчасними зморшками, і Сіма тільки тепер помітила буйну сивину, що заплуталася йому в волоссі.

Ні, негайно звідси, будь-що-будь! Вона вимагатиме, і він не посміє в такому стані одмовитись!

Годин через дві Сомко повернувся з патронами. Він весело ввійшов у кімнату, але, побачивши Сіму в сльозах, осікся.

— Грицю, хоч ви умовте його їхати! Тут же й лікаря немає поблизу! — благально звернулася вона до Сомка.

Андрій Васильович прокинувся. Ні на які умовляння він не приставав. Він казав, що його від'їзд буде причиною загибелі станції й авеніти. Довелося залишити розмову, бо вона нервувала Андрія Васильовича, а йому й без того було дуже погано.

Сомко дізнався на селі, що вночі повернулися хлопці Рябого з нальоту, але нічого не розповідають. Рябий лежить у хаті і нікуди не виходить, кажуть, що його поранено в ногу.

— Може, тепер на якийсь час дадуть спокій...

— А що чувати з політики? — поцікавилася Сіма.

— Чорт його розбере! — махнув безнадійно рукою Сомко.— Одні кажуть, що більшовики Варшаву забрали, а другі, що Петлюра в Києві. В Заболотівських лісах отаборився Орлик і нікого не пропускає в наші краї...

Тепер увесь тягар вартування падав на Сомка й Сіму.

Андрій Васильович не вставав з ліжка. На третій день йому ніби покращало і він спробував ходити, та відкрилася рана й довелося знову лягати. Сіма змарніла й ходила засмучена. Тільки Сомко був, як і завжди, бадьорий. Він і вартував ночами, і провадив записи спостережень на дослідних дільницях, і навіть просапав ті з них, що дуже вже заростали бур'яном.

Авеніта потроху дозрівала. Сухі дні сприяли цьому, і в Сомка родилася була надія, що за якийсь тиждень вони можуть зібрати насіння. Та ту надію вщент зруйнував дощ.

— Ну, що там? — питав Андрій Васильович. Йому стало легше, але плече боліло, і Сіма не дозволяла йому вставати з ліжка.

— Все гаразд, от тільки коли б не дощ... Хай йому всячина! — Сомко незадоволено махнув рукою.

— А чого це ти, Сімо, така бліда? — питав Андрій Васильович дружину.

— Нерви все...— відповідала Сіма, криючи од чоловіка, що вони з Сомком от уже три дні як не їдять хліба, зберігаючи хорому. їхнім заживком тепер була картопля, посолена селітрою. Добре, що хоч селітра залишилася між інших мінеральних добрив у станційній коморі.

Дощ лив два дні, і тільки на третій день проглянуло

сонце і звеселило всіх. Сіма ходила радісна, як несподівано обдарована дитина, її радувало і сонце, і чоловік, що вже проходив по кімнаті. Загроза ускладнень минула, і рана загоювалась.

Сомко знову навідався в село до знайомого селянина і, повернувшись, розповідав:

— Рябий нахваляється. "Я, каже, їм покажу стріляти... Не мають, каже, права в чоловіка стріляти..." Треба стерегтися...

Сомко щоночі ходив стерегти перехід через болото і повертався лише ранком, щоб упоратись із господарством та відпочинути.

— Андрію, ми сьогодні будемо обідати без хліба,— винувато сказала Сіма.

— Ну то що ж? Поїмо й картоплі,— спокійно відповів чоловік і допитливо подивився на дружину.

— А ти давно хліба не їла?

— Ні, як же ж...— несміливо одказала Сіма і зніяковіла. Вже з цього Андрій Васильович зрозумів, що останнім

часом годували хлібом тільки його. Недарма ж Сіма зробилася така прозора, а Сомко висох, як тараня, за останні два тижні.

"Для власної пихи жертвуєш людьми! — докоряв себе Андрій Васильович.— Ціною чужого життя виправдуєш себе і свою роботу..."

Хвиля сумнівів і вагання накотилася на нього знову й загрожувала перемогти його твердість.

"Чи не кинути все й тікати з цього жахливого місця?" — думав він і, коли Сіми не було, потихеньку зійшов униз і почвалав до дільниць.

Лугові дільниці вилискували під сонцем і радували батьківські очі Андрія Васильовича. От він нахилився над колосками авеніти і помацав їх здоровою рукою. В колосках відчулося зерно, і хвиля вагання розбилася об гранітну твердість Андрія Васильовича остаточно й назавжди.

Зірвавши колосок авеніти, він пішов до будинку і коло сходів зустрів Сіму. Вона помогла чоловікові зійти нагору і в кімнаті довго любовно розглядала колосок. Потім вона Допитливо подивилася у вічі чоловікові, і Андрій Васильович зрозумів це німе запитання.

— Якщо буде добра година, то позавтра можна буде зібрати насіння...

Сіма пожвавішала. Два дні — і мукам їхнім край!

Та надвечір розгулявся вітер і нагнав чорні дощові хмари, засмутивши всіх на станції. Сонце зайшло, і все навколо потонуло в бурявій темряві. Ліс загудів тисячами голосів, немов сили первісного хаосу намагалися розшматувати землю.

Сомко, впоравшись по господарству, прийшов нагору, і троє людей сиділи коло каганця й мовчки прислухалися до голосу бурі.

— Ну, я пішов,— устав Сомко і накинув рушницю на плече.

— Ви б посиділи вдома, хто в таку годину насмілиться прийти сюди? — сказала Сіма.

— Саме в таку годину найзручніше напасти. Сомко вийшов у пітьму до свого "секрету".

— Дощу не буде... Вітер розгонить хмари...— немов сам до себе промовив Андрій Васильович.

— Ми негайно ж поїдемо, як тільки зберемо насіння? Так же ж? — спитала Сіма. їй хотілося ще раз почути підтвердження цього.

Чоловік мотнув головою на знак згоди.

Поповзли довгі, мовчазні хвилини очікування невідомого. Надворі, не вгаваючи, лютувала буря, і під шум її Сіма, мрійливими очима дивлячись на світло каганця, тихо говорила.

— ...Мені здається ось тепер, ніби ми пливемо на кораблі, що втратив керму і вітрила... Нас кидає з хвилі на хвилю буряне море, а ми, не маючи змоги керувати кораблем, покладаємось на випадок... На щасливий випадок... А щасливих випадків так мало! — з жалем у голосі докінчила свою думку Сіма.

— Це не так, ми активно захищаємось,— відказав суворо Андрій Васильович,— а це значить, що ми не живемо надією на щасливий випадок. Для нас тепер може бути тільки одна надія — на власні сили. То тільки безвольні, слабодухі люди надіються на якийсь од них не залежний щасливий випадок!

Сіма винувато спустила очі. Тільки тепер, перед лицем смертельної небезпеки, вона впізнала справжнього Андрія, що крився од її очей і за пристойною зовнішністю, і за званням директора лугівничої станції.

Тільки тепер вона збагнула ту силу, що закладено в сухотні груди її чоловіка і якій вона, Сіма, не знаходила назви.

Раптом шум бурі перетявся якимось заглушеним вибухом, немов упало дерево, з тріском ламаючи сусідні дерева. Сіма й Андрій Васильович насторожилися. За першим

вибухом розітнулося ще кілька, і буря пошматувала їх на клапті. Сіма потушила каганця.

— Сідай коло вікна з моєю рушницею, а я з обрізом ляжу на балконі, — сказала вона.

— Кинь, я сам...

— Тобі не можна лягати, рана може відкритися знову! В Сіминому голосі забриніли нотки наказу, і вона мовчки

пішла з обрізом на балкон. Вітер рвав їй волосся і свистів у вухах. Сіма прислухалася.

Постріли потроху глухли в далині й незабаром зовсім затихли, чи то покриті шумом вітру, чи то справді там перестали стріляти.

Вона зайшла в кімнату й сіла коло столу, не кидаючи обріза.

— Що це таке? Чи Гриць почав стрілянину, чи то десь у другому місці стріляли?

— Я й сам не розберу. Буря так скажено шумить... У цей час у двері постукав Сомко. Він зустрів бандитів на

переході стріляниною, і вони повернули назад.

— Стріляли, сволочі, в мене, та я в окопі, мене не дістанеш! — усміхнувся Гриць, так ніби мова мовилася про якийсь безневинний жарт.

Наступний день хоч і був вітряний, та передбачення Андрія Васильовича справдилося — дощу не було. Овчарен-ко ходив веселий,

повсякчас визираючи у вікно. Він майже зовсім вичуняв, і тільки рука на перев'язі нагадувала про рану. За обідом Сомко казав:

— Вітер прискорить визрівання насіння, особливо коли сонце не зрадить.

— Так, сонце хороше,— промовила Сіма і, підійшовши до вікна, вигукнула не своїм голосом: — Пожежа!

Андрій Васильович і Сомко підхопилися з місць і кинулися до вікна.

— Горить стайня!

В нестямі Сомко вибіг на балкон, і в цей момент кілька пострілів прогриміло з-за стайні. Кулі завищали, ударившись об цеглу, якою було обкладено балкон.

— Лягайте! — вигукнув Андрій Васильович, а Сіма, зрозумівши в чому справа, кинулася замикати двері.

На .щастя, полум'я пожежі не загрожувало будинкові. Він був убік.

Напасники, видимо, хотіли викликати мешканців станції на подвір'я, щоб там їх перестріляти, та не втрималися — почали стрілянину зарано.

Балкон обернувся тепер на справжню фортецю. Андрій Васильович, орудуючи одною рукою, мусив стріляти з затримкою, Сомко стріляв з вибором, економлячи набої, а Сіма з жалем дивилася на свою дубельтівку — всі патрони були вистріляні.

Напасники залягли в канаві, але вона, видимо, мало крила їх, і вони по одному почали перебігати в кущі. Незабаром ворожі постріли

замовкли. Сомко поліз на горище і повідомив, що четверо з рушницями подалися к селу через болото.

— А Буланий спокійнісінько собі пасеться в кущах! — весело додав Гриць.

Та радість нової перемоги затьмарилась тим, що рана Андрія Васильовича од напруження знову відкрилася, аж одежа просякла кров'ю. Довелося покласти його в ліжко.

Держачи рушницю напоготові, Сомко вийшов на двір, наказавши Сімі стежити з балкона, чи нема кого в лісі.

Стайня догорала, і гасити її не було рації. Сомко пройшов до канави, звідки стріляли напасники, і раптом зупинився як вкопаний: в канаві лежав чоловік, розкинувши руки, а замість голови була жахлива кривава маса.

Перша думка Сомкова була — повернутися до будинку і розповісти про це Сімі, але зараз же він передумав.

Це може налякати жінку і схвилювати Овчаренка, і без того хорого. Треба непомітно прикопати труп, але як взяти лопату, коли Сіма може його побачити з балкона і зацікавитись, що він там робить?

Ні, він не буде прикопувати забитого. Все одно треба з станції негайно тікати. Нема сумніву, що бандити використають убивство одного з своїх товаришів як засіб підбурити селян* і можна в скорому часі сподіватись розгрому.

Це може статися не пізніше вечора, а тому треба поспішати.

Сомко повернувся до будинку і зайшов до Овчаренків. Андрій Васильович спав, а Сіма стояла на балконі.

— Серафимо Сергіївно,— почав Гриць, насупивши брови, що означало особливо серйозні наміри Сомкові,— нам якнайшвидше треба виїхати звідси. Що швидше, то краще. Залишатися тут далі ніяк не можна.

— Що це з вами? — здивовано спитала Сіма.

— Зо мною нічого особливого, але я переконаний, що наша станція не пізніше цього вечора стане руїною. Коли ми залишимося тут, то обернемося на трупи.

В голосі Сомковому було стільки твердості і переконаності, що Сіма не стала далі розпитувати, бо Гриць іще додав:

— Зараз я вам нічого не пояснюватиму. Розкажу, коли виїдемо звідси.

— А чи ж погодиться Андрій Васильович?

— Мусить погодитись. Авеніта дозріла, і ми можемо з собою захопити чувалів зо два колосків.

Діставши серпа, Сомко пішов до дільниць. Він швидко зрізав колоски авеніти, складаючи їх у мішки. Вони визріли, але молотити їх ще було зарано.

— Ну, авеніта вже тут,— сказав Сомко, скидаючи з плечей чували з колосками.— Ми можемо рушати, і що швидше, то краще.

Андрій заворушився на ліжку, і Сіма кинулася до нього.

— Андрію, нам негайно треба звідси тікати!

Андрій Васильович, нічого не розуміючи, дивився то на Сіму, то на Сомка.

— Так, негайно,— ствердив Сомко тоном людини, яка знає, що робить,— зараз же треба збиратись у дорогу.

— Як то так у дорогу? А авеніта? — аж підскочив на ліжку Овчаренко.

— Авеніта — он, в тих чувалах. Ми заберемо її в колосках.

— Та чого ж так швидко? Адже ж її треба обмолотити?

— їхати треба негайно, через дві години буде пізно. Тон і поводження Сомкове були незвичні і для Сіми, і

для Андрія Васильовича. Він, видимо, ухвалив бути на цей час за диктатора і примусити цих нерішучих людей виконувати його волю.

— Беріть найпотрібніше. Буланого ми навантажимо мішками авеніти, в кульбаку сяде Андрій Васильович. Ми з вами підемо пішки,— звернувся він до Сіми, не дивлячись на неї. Йому, видимо, самому було ніяково командувати цими людьми, яких він звик поважати.

Збирались недовго. Найпотрібніші речі склали в мішки, і Сомко приладив їх разом з мішками авеніти до кульбаки.

Доводилося використовувати коня як вантажну тварину, бо єдиний віз згорів у стайні.

З великими труднощами посадили Андрія Васильовича на коня, і хоч як боліло йому плече при цій операції, та він мужньо терпів біль і мовчав.

Перед тим, як рушити з двору, Сомко не втерпів і побіг на горище. Йому спало на думку, чи не даремно він "зчинив гарячку".

Сонце стояло вже низько на заході і кидало косе проміння і на луг, і на ліс. Далечінь заволікалася млою, поки що ледве помітною, та Гриць не зважав на красу пейзажу. Його цікавило те місце, де був перехід од Болотівки на цей бік. Там помітна була якась метушня, але розібрати, що саме там робилось,— не можна було.

"А може, то збираються до нас іти?" — подумав Сомко і похапцем зійшов наниз.

— Ну, рушаймо! — сказав він, і всі троє востаннє подивилися на будинок і дворище.

Сомко повів подорожніх не широким шляхом, а якимись, йому тільки відомими, мисливськими стежками. Так їхати, на його думку, було найбезпечніше.

На лісовій стежці віяло вже нічною прохолодою і вогкими випарами землі. Останні сонячні промені золотили верховіття сосен і стікали бурштиновою смолою по їхній корі.

Прозорі присмерки потроху затьмарювалися, і тепла ніч тихо нахилилася над землею.

Аж тепер, коли подорожні од'їхали од станції верстов за чотири, Сомко насмілився розповісти правду.

— Ви як гадаєте, селяни не скористаються з бандитової смерті, як з причіпки, щоб розгромити станцію? Та й бандити не одмовляться од демагогії з цієї нагоди...

Сіма мовчки ступала поруч коня, підтримуючи чоловіка. Рана його знову відкрилася, і кров просякала крізь пов'язку. Гриць вів коня, вибираючи найзручнішу стежку.

— Грицю, чи не зупинитися нам тут де-небудь у лісі? Андрієві дуже погано...

Андрій Васильович справді ледве сидів на коні од надмірного виснаження. Втрата крові давалася взнаки.

— Ви постійте тут, а я пошукаю зручного місця в хащах... Гриць подався в лісову темряву, а Сіма залишилася коло

чоловіка, що безсило зліг на шию Буланому й стогнав, не можучи стриматися. Його почала трясти пропасниця, і жінка затурбувалася.

— Тобі холодно?

— Мене морозить... У мене ввесь бік мокрий від крові...

— Нічого, нічого, от доїдемо до залізниці... Там лікар,— Сіма сказала силувано ці бадьорі слова і не могла витримати далі. Виснаження та надмірне нервове напруження підірвали їй сили. Вона притулилася до Андрієвого коліна й заплакала.

— Не плач... Якось-то обійдеться...— втішав Андрій Васильович і сам не вірив, що все це може обійтися для нього "якось-то".

Сомко незабаром виринув з кущів і, взявши коня за поводи, коротко сказав:

— Рушаймо.

В лісовій гущавині, на килимі з соснових шпильок, Сомко улаштував ліжко хорому, обережно знявши його з коня, поклав на мішки з майном та авенітою.

Андрій Васильович скоро заснув, але спав неспокійно. Він шарпався так, що його доводилося держати, вигукував загрозливі слова, згадував авеніту і, нарешті, безгучно заплакав.

Сіма сиділа коло чоловіка мовчки. Вона втратила здатність думати, і якась незнайома їй отупілість охопила всю її істоту. Гриць пішов шукати води, і десь в кущах чути було тріск сухих гілок під його ногами. Легенький вітер пролітав між деревами, змітаючи шелестливий сосновий шум, та час од часу чулося іржання Буланого, що пасся в кущах.

Між вітами дерев видно було клапоть зоряного неба, і Сімі здалося, що сидить вона в глибокому колодязі, з якого немає виходу...

— Серафимо Сергіївно! — почула вона раптом Сомків голос поблизу і стрепенулася,— подивіться-но в той бік!

Сіма підвела голову. Над лісом, з того боку, де залишалася лугівнича станція, палахкотіла багряна заграва.

— Горить наша станція,— впевнено сказав Сомко.

Вона мовчки дивилася в той бік, аж поки криваві розводи на небі не почали пригасати і ранок остаточно не стер їх своїм світлом.

— Грицю,— сказала Сіма, благаючи,— Грицю, що ж робити будемо?

Сомко спочутливо подивився на неї. Потім він перевів свій погляд на воскове обличчя Андрія Васильовича. Той спав тепер спокійно і більше

нагадував виснажений довгою і тяжкою хоробою труп, аніж живу людину.

— Везти його далі не можна. До станції шляху в двадцять верстов не вбереш.— Гриць тяжко замислився. Сіма з затаєною надією дивилася на нього, сподіваючись, що він придумає вихід. Сама вона вже втратила здатність логічно мислити.

— Тільки одно й можна зробити,— одвести Андрія Васильовича до лісника Хведота...

— А його там не шукатимуть?..

— Не знаю. До сторожки Хведотової верстов зо дві звідси... От вам обріз і патрони, а я поїду до Хведота...

— А як хто наскочить?

— Одстрілюйтеся, поки буде змога, я негайно ж повернуся назад...

Сомко піймав Буланого і окульбачив його. Незабаром тупіт копит затих у лісі.

Сіма все дивилася туди, куди помчав Сомко. Ранок розігнав уже нічну темряву, але сонце ще не сходило. Сіма сіла коло Андрія.

Він помре, в цьому нема сумніву у Сіми, але що робитиме вона, така безсила зараз і до краю виснажена? Вона погладила бліде чоло чоловікове і пильно вдивлялася в його лице, таке змінене тепер і схудле. Андрій Васильович спав спокійно, але мертовна блідість вкривала його. Раптом рука Сімина затремтіла і з очей одна по одній покотилися сльози. Вона одсунулася од Андрія, щоб не турбувати його, і безгучно виплакувала свої чорні жалі, що запеклися в її серці шкарубкою жужелицею...

Непомітно для себе вона прихилилася головою до мішка з авенітою й заснула кам'яним сном.

Розбудила її тиха розмова поруч. В нестямі вона зірвалася на ноги й озирнулася, шукаючи обріза.

— Що з вами, Серафимо Сергіївно? — спитав її знайомий голос, і вона отямилася. Сомко сидів спокійно поруч Андрія Васильовича і поїв його молоком із пляшки. Пити було незручно, але Овчаренко жадібно припав до пляшки, час од часу одриваючись, щоб вкусити з Сомкових рук хліба.

— Я вже з півгодини як повернувся. От бачите, який молодець Андрій Васильович!

Андрій Васильович справді був кращий, ніж напередодні. Він виспався і тепер, напившись молока, задрімав.

— Де це ви взяли?

— Та все ж Хведот. Об обіді він з возом буде тут. Поглянувши на чоловіка й переконавшись, що той заснув,

Сіма пошепки спитала:

— Ну, як станція?

— Спалили... Звечора до Хведота прибігали, питали про нас...

Андрій Васильович заворушився на своєму ліжку, і Сіма кинулася до нього.

— Лежи спокійно...

— Це... авеніта... тут? — ледве чутно спитав Овчаренко, поклавши безсилу руку на мішок.

— Так, авеніта... Спи...

— Розкладіть... хай просохне... А то щоб... не зогрілася...

Сонце підбивалося все вище й вище, як непереможний прапор творчого життя, і поїло будівничим пафосом все суще на землі.

Творчі сили справляли свій буйний похід, і день радісною птицею махав живущими крилами...